

In 1929 maakte Matton ook bronzen afgietsels van de mallen. (A.1556, collectie KMMA Tervuren; foto J.-M. Vandyck, KMMA Tervuren ©)

MAARTEN COUTTENIER

FYSIEKE ANTROPOLOGIE IN BELGIE EN CONGO 1883-1964¹ *Levende tentoonstellingsobjecten*

In oktober 1883 werden er in het Brusselse Leopoldpark veertien Araucaniërs tentoongesteld voor het grote publiek. Voor Emile Houzé, arts en stichtend lid van de Société d'Anthropologie de Bruxelles (SAB), vormde de aanwezigheid van deze Zuid-Amerikanen in de hoofdstad een uitgelezen kans om de wetenschappelijke kennis rond de exotische mens te vergroten.² Als kamergeleerde verrichtte hij immers geen veldwerk. Hij baseerde zich voor zijn publicaties op antropologische metingen op levenden (antropometrie) en menselijke resten (somatometrie). Levende tentoonstellingsobjecten, die doorheen heel Europa werden opgevoerd als 'freaks', boden voor wetenschappers het voordeel dat ze niet zelf naar de kolonie moesten reizen, in die tijd een risicovolle onderneming, maar dat het onderzoeksobject naar de metropool werd gebracht. Bij zijn antropologisch onderzoek op de Araucaniërs had Houzé oog voor de meest uiteenlopende fysieke kenmerken, zoals de kleur van huid, haar en ogen, en de vorm van de neus, mond, tanden, oren, nek, rug, benen, billen, armen, voeten, handen en vooral de schedel.

Fig. 1. — Araucanien.
Types d'Araucanien exhibés au Jardin d'Acclimatation de Paris. D'après des photographies de Pierre PAUL.

De Araucaniërs waren eerder ook al te zien in Parijs in de Jardin d'Acclimatation (Girard de Rialle, L. 'Les Araucaniens au Jardin d'Acclimatation de Paris'. *La nature. Revue des sciences et de leurs applications aux arts et à l'industrie*, 11/2 (1883) 151-154)

Een maand later kon Houzé samen met Victor Jacques, arts en secretaris van de SAB, bovendien een groep van zeven Australische 'wilden' bestuderen in de Music-Hall van het Musée du Nord.³ Die bevond zich in de Passage du Nord en was gekend om zijn Théâtre Bébé waar dwergen en kinderen allerlei vaudevilles en komedies opvoerden, maar waar ook de koloniale 'andere' werd tentoongesteld tot vermaak van het publiek. De zeven oorspronkelijke bewoners van Australië waren voordien ook al door de Verenigde Staten gereisd waar ze deel uitmaakten van de *Greatest Show on Earth* van Phineas Taylor Barnum. Nadien werden ze in verschillende Europese hoofdsteden getoond. Tussen 1883 en 1891 werden er in het Musée du Nord nog 'Hottentotten' of Khoisan, 'Lappen' of Saami, Onas indianen en inwoners van Samoa tentoongesteld.⁴

Volgens Houzé en Jacques, zelf Walen, vertoonden de koloniale 'anderen' allerlei primitieve fysieke kenmerken waardoor ze overeenkomsten vertoonden met Europese vrouwen, arbeiders, criminelen, mensen met allerlei lichamelijke misvormingen, apen en Vlamingen.

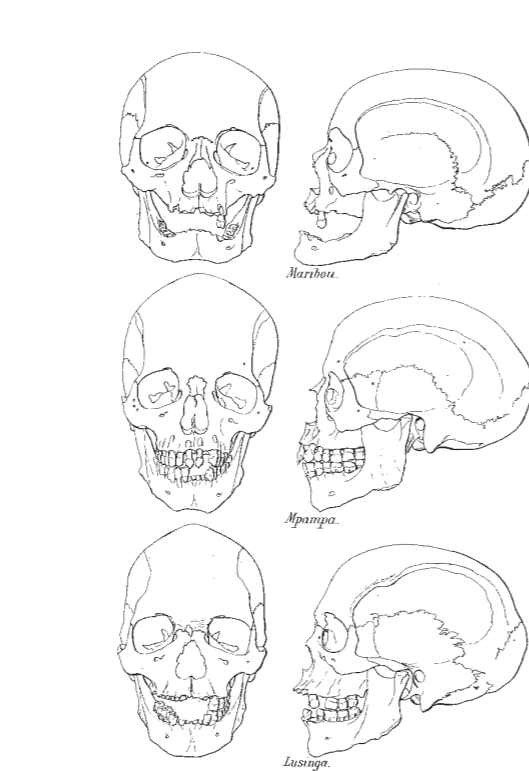

Twee van de zeven Australiërs, die in het Musée du Nord te zien waren: Bob (links) en Jenny (rechts). (Houzé, E. & Victor J. 'Les Australiens du Musée du Nord'. *Bulletin de la Société d'Anthropologie de Bruxelles*, 3 (1884-1885) 53-154)

Houzé en Jacques zochten ook naar lichamelijke gelijkenissen tussen Neanderthalers en exotische rassen. Als 'levende fossielen' konden ze via de vergelijkende methode immers een antwoord bieden op de vraag naar de oorsprong van de menselijke ontwikkeling in Europa. Degenererende rassen vormden dus overlapende categorieën die in alle opzichten tegengesteld waren aan de eigentijdse, mannelijke, blanke en burgerlijke cultuur. Vanuit een polygenistisch⁵ standpunt stelden Houzé en Jacques dat Australiërs onmogelijk tot hetzelfde ras als dat van de Europeanen konden behoren. [...] als polygenisten wijzen wij de eenheid van de menselijke soort af: de verschillende menselijke groepen zijn niet afgeleid van elkaar, maar eerder het resultaat van een parallelle ontwikkeling.⁶ Houzé en Jacques waren ervan overtuigd dat gekoloniseerde volkeren, maar ook Vlamingen, gedoemd waren tot uitsterven in de 'struggle for life'. Ondanks dit evolutionistisch taalgebruik waren Houzé en Jacques geen medestanders van Charles Darwin. Houzé en Jacques verdedigden veeleer het transformisme van Jean-Baptiste de Lamarck.⁷ Ze erkenden dat latere soorten van vroegere afstammen, maar weigerden de oorsprong van de menselijke soort tot de dieren terug te voeren. Houzé en Jacques konden de theorie die Darwin in *The Descent of Man* (1871) had uiteengezet ook niet onderschrijven omdat de invloed van het milieu volgens Darwin één van de motoren van de evolutie was. Die gedachte was onverzoenbaar met de beginselen van de fysieke antropologie. Als Houzé en Jacques hadden aangenomen dat omgevingsfactoren het ras konden beïnvloeden, dan konden ze immers niet langer onderzoek uitvoeren om pure rassen van elkaar af te bakenen.

EMILE STORMS

De kolonisatie van Congo opende voor de Belgische antropologen een heel nieuw werkterrein. De methode van de fysieke antropologie deed haar intrede in de kolonie, waar ze, net als in Europa, werd ingezet om rassen van elkaar af te bakenen op basis van fysieke kenmerken. Militairen en koloniale ambtenaren in Congo kregen de opdracht om metingen op Afrikanen uit te voeren of om menselijke resten naar België over te brengen. Emile Storms was één van de eerste koloni-

alen die na zijn termijn in Congo (1882-1886) werd uitgenodigd binnen de SAB, waar hij trouwens tot erelid werd benoemd. Een eer die verder alleen was voorbehouden aan grote namen uit het wetenschappelijk onderzoek, zoals Cesare Lombroso, Paul Topinard, Edward Burnett Tylor en Rudolf Virchow.⁸

Storms had de leiding gekregen over de vierde expeditie van de Association Internationale Africaine (AIA) en stichtte in 1883 de koloniale post Mpala aan de westkust van het Tanganyikameer. Met het oog op de wereldtentoonstelling van 1885 in Antwerpen werd Storms ook aangespoord om collecties aan te leggen. Hij verzamelde vooral natuurhistorische specimina en etnografische stukken, maar Maximilien Strauch, de secretaris-generaal van de AIA, drong er ook op aan schedels te verzamelen. 'Vergeet ook niet enkele schedels van inlandse negers te verzamelen, als u kan zonder de bijgelovige gevoelens van uw mensen te kwetsen. Probeer zoveel mogelijk schedels te bemachtigen van individuen die tot een duidelijk afgegrensd ras

Fysiek antropologische tekeningen in voor- en zijaanzicht van de schedels van Maribou, Mpampa en Lusinga, die door Emile Storms werden verzameld. (Houzé, E. & Storms, E. 'Les tribus occidentales du lac Tanganika'. Bulletin de la Société d'Anthropologie de Bruxelles, 5 (1886-1887) 43-64)

behoren, en waarvan de kenmerken geen fysieke veranderingen hebben ondergaan door kruisingen. Noteer zorgvuldig de plaats van oorsprong van de mensen, alsook hun leeftijd als dat mogelijk is.⁹

Storms zou gevolg geven aan deze richtlijnen naar aanleiding van een gewapend conflict met Lusinga, een lokale chef. Op 4 december 1884 werd de aanval ingezet. Verschillende dorpen werden platgebrand, circa 125 mensen werden gevangen genomen en 50 à 60 Afrikanen lieten het leven waaronder Lusinga zelf. Het hoofd van de chef werd als trofee meegenomen naar Mpala en maakte vanaf dan deel uit van de verzameling van Storms. Nadien onderwierpen ook andere lokale chefs, zoals Kansawara en Ouondo zich aan het gezag van Storms. 'Oundo verklaarde mijn slaaf en kind te zijn. Hij voegde eraan toe: mijn benen behoren aan u toe, als u mijn hoofd wil, zal ik het u bezorgen.'¹⁰ Het nieuws dat Storms hoofden van zijn tegenstanders verzamelde, circuleerde in de wijde omgeving. 'Het is geweten dat ik enkele hoofden van chefs in mijn collec-

Marmeren buste van Storms in een parkje op Square De Meeus, Elsene (Brussel), niet ver van de voormalige woning van Storms op de Elsensesteenweg 146. Het standbeeld werd in 1921 opgericht, drie jaar na de dood van Storms, in bijzijn van verschillende oud-kolonialen en de burgemeester van Elsene. De gebeeldhouwde letters op de sokkel zijn door erosie en slecht onderhoud nog maar moeilijk te lezen: 'Au Lt. Storms Général Storms (1846-1918). Fonda la station de M'pala mai 1883. Eteudit la civilisation région (?) Tanganika.' (Foto Maarten Couttenier)

tie heb opgenomen, wat aanleiding heeft gegeven tot een gezonde angst. Er wordt verteld dat ik alle hoofden van de koningen in de buurt wil.'¹¹ Wanneer bij interne conflicten in de regio slachtoffers vielen, werden de hoofden aan Storms bezorgd. 'De berichten die me van het oorlogstoneel bereikten, meldden dat koning Mpoungwé, Maribou, alsook prins Mpampa waren gedood. Men bracht mij de hoofden van de twee laatstgenoemden.'¹²

De schedels van Lusinga, Maribou en Mpampa werden door Storms meegenomen naar België, waar hij ze door Houzé aan een nauwgezette craniologische analyse liet onderwerpen. Het koloniale geweld werd in de tekst van de Belgische antropoloog vervangen door een droge, technische discussie over de grootte van de herseninhoud, cefalische coëfficiënten en prognatisme. Volgens Houzé vertoonden de schedels inferieure en zelfs aapachtige kenmerken. De primitiviteit van de Congolees was voor Houzé enkel een bevestiging van het polygenisme. Afrikanen behoorden duidelijk tot een andere menselijke soort en zelfs die menselijkheid werd in vraag gesteld. Bovendien stelde Houzé dat Afrikanen minder aangepast waren aan het milieu, wat op lange termijn zou leiden tot het verdwijnen van deze aparte soort. Nergens werd gewag gemaakt van de context waarin de schedels werden verzameld. De daling van het bevolkingsaantal, die vooral door koloniaal geweld werd veroorzaakt, werd door Houzé verklaard door een inherent raskenmerk dat zorgde voor de 'achteruitgang van de soort' binnen een 'natuurlijk' proces dat zich wetmatig moest voltrekken.¹³

Ondanks de overtuiging dat de eigen cultuur in alle opzichten superieur was ten opzichte van de Congolese, maakten dit soort zekerheden langzaamaan plaats voor twijfel. De fysieke antropologie als methode bleek immers moeilijk vanuit België naar de kolonie over te plaatsen. Houzé kon namelijk geen fysiek kenmerk aanwijzen waardoor de Congolese rassen op een eenduidige manier van elkaar konden worden onderscheiden. De rassendiversiteit in de kolonie bleek ook veel complexer dan in eigen land en sommige Afrikanen vertoonden zelfs lichamelijke kenmerken die overeenkwamen met die van Europese rassen. De analyse van de schedels van Lusinga, Mpampa en Maribou toonde dan ook de grenzen aan van de methode van de fysieke

antropologie. Toch stelde Houzé dat niet de methode had gefaald, maar dat de onduidelijke cijfers konden worden verklaard door een rassenvermenging in Congo die op zijn beurt werd veroorzaakt door constante oorlogen, slavernij en polygamie. Volgens Houzé was het te vroeg om sluitende conclusies te trekken. 'We moeten vele cijferreeksen hebben om de sluier op te lichten die het mysterieuze continent nog omgeeft.'¹⁴ De zoektocht naar bijkomend studiemateriaal hield de droom van een klare classificatie levend.

De aangedragen informatie bleef echter zeer beperkt. Het merendeel van de kolonials stond immers in voor de verovering van het territorium en de uitbouw van een exploitatie-economie. Alexandre Bourignon, Emile Laurent, Fernand Demeuse, Alphonse Vangele en Alphonse Cabra waren enkelingen die toch schedels verzamelden in de kolonie. Pierre Dutrieux, Edgard Verdick, Charles Delhaise en Bourignon voerden metingen uit op levende mensen, maar hun resultaten leidden niet tot baanbrekende inzichten of werden zelfs niet eens gepubliceerd. Kolonials leken minder geboeid door de fysieke antropologie en wezen op de rol van de opvoeding en de mogelijkheid tot groeiende ontwikkeling bij Congolezen, wat indruiste tegen de ideeën van degeneratie en aangeboren inferioriteit die Houzé en Jacques verdedigden.

Francis de Winton selecteerde twaalf zwarten in Congo. Ze waren afkomstig uit Vivi, de streek rond het Tanganyikameer, Zanzibar en Portugese kolonies. Massala was een chef van een dorpje in de buurt van Vivi, die zich reeds voor zijn vertrek naar België aan de macht van de blanken had onderworpen. Hij werd in de pers voorgesteld als een koning die op diplomatiek bezoek kwam bij Leopold II. De Afrikanen verbleven echter in namaakhutten en moesten taferelen uit het dagelijkse leven opvoeren. Vele toeschouwers wierpen hen 'apennootjes' toe. De wereldtentoonstelling werd een succes. Bij het sluiten van de expo op 2 november hadden maar liefst 3,5 miljoen mensen de wereldtentoonstelling bezocht. (Corneli, R. & Mussely, P. Anvers et l'Exposition Universelle, 1885. Bruxelles, 1886.)

Bij gebrek aan een Congomuseum, dat pas zou worden opgericht in 1898, legden vele kolonials een privécollectie aan. Ook Storms richtte zijn woning in met ethnografica en natuurhistorische specimina, die in kleine diorama's werden opgesteld. Volgens Storms stelde het beeldje in het midden van de spiegel Lusinga voor. (HP.1930.653.1, collectie KMMA Tervuren; foto G. Hotz, zonder datum)

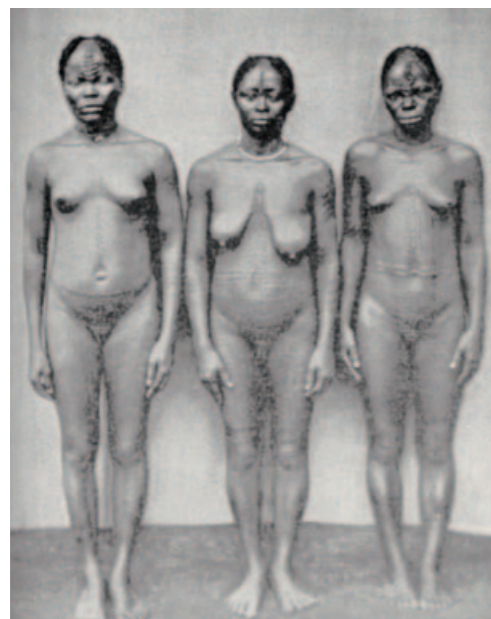
WERELDTENTOONSTELLINGEN EN NEGERDORPEN

Op de Belgische wereldtentoonstellingen van 1885, 1894 en 1897 werden er telkens Congolezen tentoongesteld in 'negerdorpen'. Op het einde van de negentiende eeuw vormden ze een essentieel onderdeel van de koloniale afdeling op de wereldtentoonstellingen. Het tentoonstellen van 'living exhibits' vormde het toppunt van 'mimesis'.¹⁵ In het negerdorp konden toeschouwers immers ontdekken hoe de zwarten in het dagelijkse leven omgingen met de gebruiksvoorwerpen die als ethnografische specimens in de tentoonstellingszalen werden tentoongesteld. Op de expo van Antwerpen in 1885 werden twaalf zwarten tentoongesteld uit Congo, Zanzibar en Portugese kolonies. Negen jaar later waren er in dezelfde stad 144 Congolezen te zien. Op de wereldtentoonstelling van 1897 in Tervuren was dat aantal al opgelopen tot 267.

Ondanks de ontstane twijfel trachtte Victor Jacques aan de hand van metingen op de Congolezen in Antwerpen en Tervuren toch nog te komen tot een duidelijke rassenclassificatie. In 1894 en 1897 kon Jacques respectievelijk 108 en 227 Afrikanen opmeten. Maar een fysiek kenmerk dat de solide basis kon bieden voor een classificatie, kon hij niet naar voren schuiven. Hij

stelde vast dat er binnen één stam grote fysieke verschillen voorkwamen en dat mensen uit verschillende groepen dan weer onderlinge gelijkenissen vertoonden. Dat sluitende resultaten uitbleven, weet hij eens te meer aan het beperkte aantal opgemeten individuen: 'Het is evident dat een studie die zich baseert op een dergelijk beperkt aantal individuen zonder definitieve conclusies moet blijven in verband met de raskenmerken die deze stammen kunnen vertonen.'¹⁶ Ook Jacques toonde zich evenwel hoopvol voor de toekomst: 'Ik ben in het bezit van enkele nieuwe elementen die in de toekomst ongetwijfeld meer belang zullen krijgen dan vandaag als geïsoleerde documenten.'¹⁷ Toch zou het de laatste keer zijn dat Jacques de kans kreeg om Congolezen in België op te meten. Tijdens de expo van 1897 overleden immers zeven zwarten, wat zorgde voor een nationale rel. Op de expo van Luik 1905, Tervuren 1910 en Gent 1913 werden er geen Congolezen meer tentoongesteld. Pas in 1930 en 1958 waren er weer Congolezen te zien op een Belgische wereldtentoonstelling, al werd het negerdorp op Expo '58 al na enkele dagen gesloten wegens protest van het publiek waartoe nu ook Congolezen behoorden.

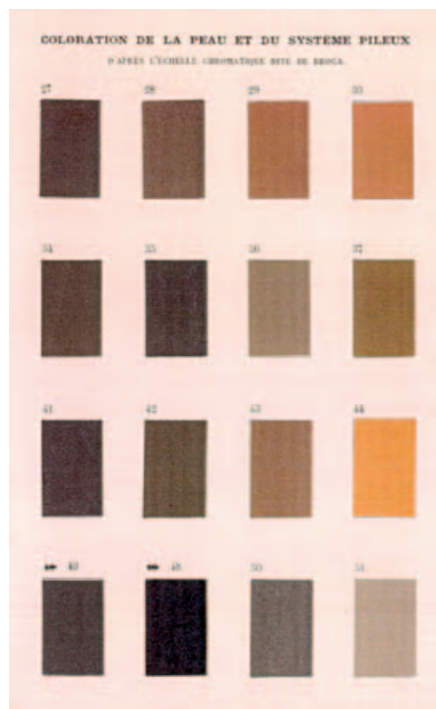
Op de wereldtentoonstelling van 1894 in Antwerpen werden 144 zwarten in 'negerdorpen' getoond. Gouverneur Wahis had de opdracht gekregen om een selectie te maken van de verschillende volkeren die al aan de macht van de EIC waren onderworpen. Onder de levende tentoonstellingsobjecten waren 80 leden van de FP, die de veroveringen hadden mogelijk gemaakt. De foto van Alexandre, een pseudoniem voor Albert-Edouard Drains, toont drie Bangala vrouwen die opzien wekten door hun opmerkelijke 'tatoeages' (Jacques, V. 'Les Congolais de l'Exposition Universelle d'Anvers'. Bulletin de la Société d'Anthropologie de Bruxelles, 13 (1894) 284-331.)

Voor de expo van 1897 werden er uit de 600 vrijwilligers 269 zwarten geselecteerd waarvan 178 leden van de Force Publique. Tijdens hun reis naar Europa overleden echter twee Afrikanen. In Tervuren stierven nog eens zeven Congolezen. Ze werden begraven in niet-gewijde grond naast de overspeligen en de zelfmoordenaars. Pas in 1947-'48 hebben ze een graf aan de kerk gekregen. (HP.1971.1.163, collectie KMMA Tervuren; anonieme foto, 1897, KMMA Tervuren ©)

HET CONGOMUSEUM IN TERVUREN

De wereldtentoonstelling van 1897 leidde tot de oprichting van het eerste permanente Musée du Congo. Na de overname in 1908 door de Belgische staat werd het omgedoopt tot Musée du Congo Belge. Vanaf zijn oprichting was het museum ook een onderzoeksinstituting met verschillende wetenschappelijke afdelingen voor etnografie, antropologie, fauna, flora en geologie. De Afdeling Antropologie, waar de fysiek antropologische en prehistorische collecties werden bewaard en

De kleurenschaal met een gamma van 54 kleuren was een fysiek antropologisch meetinstrument dat door Paul Broca was ontwikkeld om op een gestandaardiseerde manier de kleur van haar, ogen en huid te kunnen vastleggen. Victor Jacques publiceerde een reproductie in zijn *Carnet d'observations ethnologiques. Etat Indépendant du Congo* Musée, Bruxelles, Hayez, 1898.

bestudeerd, stond onder leiding van de conservatoren Victor Jacques en Xavier Stainier.¹⁸ Stainier publiceerde in de *Annales* zijn *L'âge de la pierre au Congo* (1899) waarin hij Congolese voorwerpen vergeleek met neolithische vondsten in België. Jacques beheerde een kleine collectie van schedels, beenderen en foetussen op alcohol.¹⁹ Hij stelde zich ook tot doel de metingen die hij had uitgevoerd op de expo's van 1894 en 1897 nog op te drijven. Met dit opzet in gedachte publiceerde hij in samenwerking met het museum het *Carnet d'observations ethnologiques* (1898). Deze korte handleiding in de fysieke antropologie werd vooral naar dokters in de kolonie gestuurd om hen aan te sporen metingen uit te voeren. Ook allerlei antropologische instrumenten, zoals goniometers en passers werden naar Congo verstuurd.²⁰ Jacques hoopte dat de resultaten zouden leiden tot de reconstructie van de geschiedenis van de Congolese rassen. Tot massale metingen op Congolezen is het echter nooit gekomen. Jacques publiceerde wel nog enkele kleinere bijdragen over antropometrie in Congo, maar een definitieve rassenclassificatie bleef uit.

De fysieke antropologie raakte immers rond de vorige eeuwwisseling in een epistemologische crisis. Gedesillusioneerde, besteedden de leden van de SAB meer en meer aandacht aan de archeologie. Binnen het museum van Tervuren zou vooral de etnografie aan belang winnen. Nadat het eerste permanente Congomuseum eind 1909 zijn deuren had gesloten en begin 1910 de wetenschappers hun intrede deden in het nieuwe en huidige museumgebouw, werd de Afdeling Antropologie afgeschaft. Ook in de zalen van het nieuwe museum was er geen plaats voorzien voor prehistorische of fysiek antropologische collecties. De prehistorische stukken maakten vanaf 1910 deel uit van de Afdeling Etnografie. De geograaf Joseph Maes die de etnografische afdeling leidde, toonde echter weinig interesse voor prehistorische specimina. De studie ervan werd overgelaten aan Jacques. Maar ook deze laatste keerde zich meer en meer af van de fysieke antropologie en publiceerde in de nadagen van zijn carrière enkel nog bijdragen over prehistorisch Congo in het *Bulletin* van de SAB.

Enkele foto's van verschillende fysieke types en hun 'tatoeages', die tijdens de expeditie van Joseph Maes (1913-1914) werden genomen. (APO.0.16209 (rechts), APO.0.16224 (links), collectie KMMA Tervuren; Foto J. Maes, 1914, KMMA Tervuren ©)

Twee van de afdrukken van de mallen, die Lang en Chapin verzamelden op de Congo Expedition van het American Museum of Natural History (1909-1915). (RG.111 en 118, collectie KMMA Tervuren; foto J.-M. Vandyck, KMMA Tervuren ©)

Eén van de schedels die samen met enkele beenderen door Hutereau werd verzameld in Uele, Congo. Op 11 november 1912 kwamen de menselijke resten toe in Tervuren. De onderkaak ontbreekt. (Koninklijk Belgisch Instituut voor Natuurwetenschappen, Departement V Paleontologie, Afdeling 13 Antropologie en Prehistorie, Schedel nr. 36, 19A, AF 61, kist 21.7.1)

Hij werkte ook aan een grote publicatie in de *Annalen* over de 'paleo-ethnologische' collecties van het Museum van Belgisch Congo.²¹ De plannen werden echter onderbroken door de Eerste Wereldoorlog. Door het overlijden van Jacques in 1925 werd de studie, ook postuum, nooit gepubliceerd.²²

Joseph Maes had ook een beperkte interesse voor de fysieke antropologie, waarvan de collecties tussen 1910 en 1928 in de Afdeling Zoölogie werden bewaard. Naar aanleiding van Maes' etnografische expeditie in Congo (1913-1914) drong directeur Alphonse de Haulleville nochtans aan op het verzamelen van gipsen afdrukken van lichaamsdelen van verschillende rassen. Deze afdrukken, waarvan nadien beelden konden worden gemaakt, moesten een overzicht geven van de verschillende 'raciale tatoeages', een nieuw lichaamskenmerk waarvan werd gehoopt dat het zou kunnen worden gebruikt voor de uitbouw van een sluitende rassenclassificatie. Maes verstuurde echter maar één mal naar Tervuren, een buste van 'een Bokote type'. Tot overmaat van ramp kwam de mal gebroken in Tervuren aan, ondanks een opschrift met de waarschuwing: 'Gelieve voorzichtig uit te pakken'.²³ Maes voerde tijdens zijn verblijf in Congo ook geen antropologische metingen uit, hoewel het nodige meetmateriaal in zijn bagage stak, en evenmin verzamelde hij menselijke resten.

Dat de antropologische collectie in Tervuren toch nog aangroeide was dan ook vooral te danken aan anderen. Zo maakte de militair Armand Hutereau tijdens

zijn etnografische expeditie in het noorden van Congo 26 gipsen afdrukken van 11 Congolezen. De afdrukken van buik, arm, rug en schouder moesten een beeld geven van de lokale 'tatoeages'. Hutereau zond ook 15 schedels en een skelet en tanden van een pygmeë naar Tervuren.²⁴ In Uele verzamelden Herbert Lang en James Chapin van de Congo Expedition van het American Museum of Natural History (1909-1915) mallen van gezichten. In 1924 schonk het New Yorkse museum 94 gipsen afdrukken aan het Museum van Belgisch Congo in Tervuren waardoor de collecties van de anatomische antropologie bijna verdriedubbelden.²⁵

Verschillende schedels uit Congo worden ook bewaard aan de Université Libre de Bruxelles, Laboratoire d'antropologie. Het laboratorium bevindt zich aan de Paul H gerlaan, genoemd naar de oud-voorzitter van de SAB en eerste docent fysieke antropologie in België. De verzameling van het laboratorium bestaat vandaag uit meer dan driehonderd schedels van prehistorische mensen, criminelen, apen, Nederlanders, Indonesiërs, Australiërs, Congolezen, Vlamingen en Walen (Foto Maarten Couttenier)

DE KUNSTENAAR ARSÈNE MATTON

Ook de Belgische kunstenaar Arsène Matton maakte in 1911 afdrukken van hoofden en bovenlichamen van Congolezen voor het museum in opdracht van het Ministerie van Koloniën. Tijdens een missie van vier maanden richtte Matton een atelier op in Léopoldville in een voormalige officierskantine.²⁶ Volgens Matton kon hij in de hoofdstad makkelijk mallen aanmaken van verschillende rassen: Bakongo, Bangala, Batetela, Baluba, enz... 'Leo is de sleutel van Kongo: iedereen moet daar voorbij. Daarom vind ik nogal goed wat ik moet hebben.'²⁷ Naar eigen zeggen was hij nog net op tijd gekomen: 'Binnen korte jaren zal het niet meer mogelijk zijn zoo eene verzameling te vormen. De vermenging der rassen wordt algemeen door het drukker wordende verkeer.'²⁸

Toch was het moeilijk om de lokale bevolking te overtuigen om mee te werken: '[...] ze gaan allen lopen als ze mij zien afkomen.'²⁹ Vooral vrouwen bleken moeilijk te overhalen. 'Vrouwen zijn hier bijkans niet te krijgen. Dat uit verscheidene oorzaken. Eerst godsdienstig gevoel: zich niet meer naakt laten zien, schrik van het onbekende; ze begrijpen niet wat men van haar verlangt. Maar vooral eene belachelijke zaak, die mij aan het gansche slagen van mijne onderneming zou doen twijfelen. In Leo staat een gedenkteken aan Stanley, eene ongelukkige gebrekkige vrouw en eene zuil, door een 'liefhebber' vervaardigd. Nu, de beeldhouwer en de vrouw die hem voor model gediend heeft, zijn beiden in het opvolgende jaar gestorven.'³⁰ Vele Congolezen dachten dan ook dat ze zouden sterven als Matton een beeld van hen zou maken. Anderen vreesden dat ze zouden stikken door het aanbrengen van gips op hun

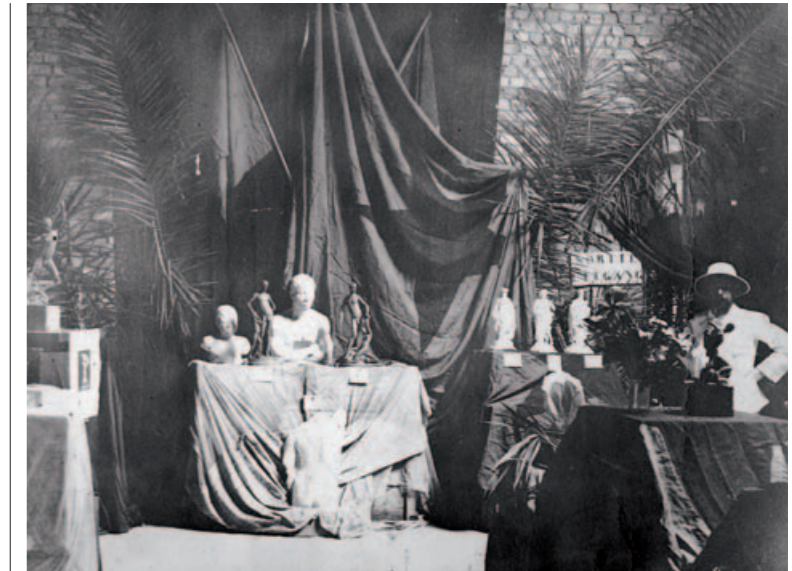
Matton maakte niet alleen afdrukken van gezichten, maar ook van buiken en ruggen, die 'tatoeages' vertoonden. Het koperen etiket vermeldt: Romp (rug) van Biao van den Stam der Sango, District Ubangi (zie het hoofd nr. 23 en den romp nr 41). (EO.1976.46.32, collectie KMMA Tervuren; foto J.-M. Vandyck, KMMA Tervuren ©)

Gepatineerde gipsen buste nummer 31 van de hand van Matton. Het koperen label vermeldt in twee talen: Boseka. Vrouw van den stam der Bangala. Geboren te Makanza (Nieuw-Antwerpen). District der Bangala. Zending Arsène Matton. 1911. (EO.1976.46.5-2, collectie KMMA Tervuren; foto J.-M. Vandyck, KMMA Tervuren ©)

gezicht: 'De mannen doen erg moeilijk als ze zich moeten onderwerpen aan de operatie van het maken van de mallen. [...]. Maar wat te zeggen van de vrouwen. Ze doen alsof we ze willen laten stikken.'³¹ Matton had ook grote moeilijkheden om mallen te maken van kinderen. Daarom maakte hij het beeld 'Makoko' van een kind in ivoor.³² Toch kon Matton uiteindelijk tientallen gipsen afdrukken maken. Een jaar na zijn vertrek was men in Tervuren in het bezit van een hele reeks mallen 'pris sur le vif'.³³

Reeds in Léopoldville stelde Matton zijn gipsen beelden van hoofden en ruggen met 'tatoeages' tentoon. Eenmaal terug in België, maakte Matton uiteindelijk veertig gepatineerde gipsen beelden van hoofden, buiken en ruggen. Ze werden begin 1912 officieel in de zalen van het museum voorgesteld en werden nadien in de permanente tentoonstelling opgenomen.³⁴ Vier

gipsen beelden van Matton en het ivoeren 'Makoko' werden ook tijdelijk tentoongesteld op de werelttentoonstelling van 1913 in Gent. In 1929 werd er een reeks bronzen afgietsels van de bustes van Matton gemaakt.³⁵

AFDELING VOOR ANTROPOLOGIE EN PREHISTORIE

In mei 1928, drie jaar na het overlijden van Victor Jacques, werd er in het museum opnieuw een aparte Afdeling voor Antropologie en Prehistorie opgericht, die ditmaal onder de leiding stond van de advocaat en amateurarcheoloog Pierre Golenvaux. De antropologische en prehistorische collecties die bij etnografie en zoölogie hun onderdak hadden gevonden, werden aan de heropgerichte afdeling overgemaakt. Door de beperkte interesse van Golenvaux voor de fysieke antropologie groeide de collectie echter opnieuw nauwelijks aan. Na zijn wetenschappelijke missie in Congo (1929-1931) weigerde Golenvaux terug te keren naar het museum en kende de afdeling een lange periode van inactiviteit.

Pas in 1934 werd Golenvaux opgevolgd door Jean Colette die tussen 1931 tot 1933 nog de Afdeling Antropologie en Prehistorie in het Brusselse Museum voor Natuurkunde had geleid.³⁶ In het Museum van Belgisch Congo zorgde Colette voor de aangroei van de

Arsène Matton, Makoko, ivoor. (A.304, collectie KMMA Tervuren; foto J.-M. Vandyck, KMMA Tervuren ©)

Reeds in Léopoldville organiseerde Matton een kleine tentoonstelling van zijn beelden. (HP.1955.11.135, collectie KMMA Tervuren; anonieme foto, 1911, KMMA Tervuren ©)

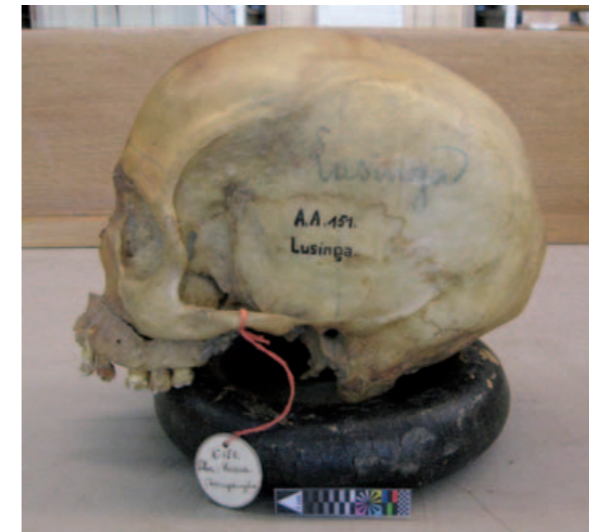

collecties en de wetenschappelijke bestudering ervan. Zo schonk de weduwe van Storms in 1935 de drie schedels die haar man had verzameld in Oost-Congo aan het museum. Colette zorgde ook voor een nieuwe expositie. In 1932-'33 werden immers de gaanderijen van het museum gesloten, waardoor er twee nieuwe tentoonstellingszalen werden gecreëerd. Eén van die ruimtes was voorbehouden aan de Afdeling Antropologie en Prehistorie. Colettes interesse voor de fysieke antropologie bleek ook uit het feit dat hij in de nieuwe zaal een tijdelijke tentoonstelling van schedels organiseerde naar aanleiding van het zestiende Congrès international d'Anthropologie et d'Archéologie préhistoriques in Brussel (1935).³⁷

Na het plotse overlijden van Colette op 35-jarige leeftijd werd Maurice Bequaert aangesteld als hoofd

van de Afdeling Antropologie en Prehistorie. Als huldebetoon aan zijn voorganger publiceerde hij in de *Annales Les fouilles de Jean Colette à Kalina* (1938). Bequaert was echter vooral geïnteresseerd in de prehistorie. Pas vanaf 1958 werd hij bijgestaan door Jean-Sebastien Laurenty die zich ontfermde over de collecties uit de fysieke antropologie. Laurenty werkte echter ook deeltijds in de afdeling etno-musicologie. Die langdurige desinteresse voor de fysieke antropologie leidde er uiteindelijk toe dat de collecties schedels van het Koninklijk Museum voor Midden-Afrika via een Koninklijk Besluit van 24 augustus 1964 aan het Koninklijk Belgisch Instituut voor de Natuurwetenschappen werden overgedragen. Ook de schedel van Lusinga verhuisde naar Brussel, waar hij tot op vandaag in de collecties ligt opgeborgen.³⁸

In totaal maakte Matton 40 gepatineerde gipsen beelden, die vóór 1934 in de etnografische tentoonstelling werden opgenomen, onder andere in de zaal voor het aardewerk. Pas in de jaren dertig werd er een aparte ruimte voorzien voor de prehistorische en fysiek antropologische collecties. De bustes werden oorspronkelijk op mahonihouten sokkels geplaatst. Elk beeld kreeg een tweetalig koperen label met de naam, stam, geboorteplaats en district van het individu. Op de sokkel werd ook een foto aangebracht van de man of vrouw waarvan de mal was genomen. (Prentbriefkaart, privé-collectie)

De schedel van Lusinga, die door Storms naar België werd overgebracht, wordt bewaard in het Koninklijk Belgisch Instituut voor Natuurwetenschappen, Departement V Paleontologie, Afdeling 13 Antropologie en Prehistorie, Schedel nr. 151, 19A, AF 45, 21.5.5.

Noten

- 1 Met veel dank aan alle betrokken personeelsleden van de Afdeling Geschiedenis van de koloniale tijd, Etnografie, Prehistorie en Archeologie en de bibliotheek van het Koninklijk Museum voor Midden-Afrika (KMMA) voor de aangename samenwerking en alle geboden hulp. Rosine Orban van het Koninklijk Belgisch Instituut voor de Natuurwetenschappen (KBIN) dank ik voor haar hartelijke ontvangst. Dank ook aan Raf de Bont voor de 'exploratie' van de Brusselse parken en de 'ontdekking' van het standbeeld van Storms.
- 2 E. Houzé, 'Sur les Araucaniens du Parc Léopold', *Bulletin de la Société d'Anthropologie de Bruxelles*, 2, 1883-1884, pp. 125-136. Houzé stamde uit een Franse doktersfamilie en studeerde net als zijn vader en grootvader geneeskunde. Hij werkte in het Sint-Janshospitaal in de hoofdstad en speelde een belangrijke rol binnen de SAB. Hij was ook lid van de Société d'Anthropologie van Parijs. In 1890 kreeg hij de toelating om een vrije cursus antropologie te doceren aan de Université Libre de Bruxelles (ULB), wat hij zou volhouden tot zijn dood. Vanaf 1892 gaf hij ook antropologie aan de École des Sciences Politiques et Sociales. Hij werd in 1904 buitengewoon hoogleraar en vijf jaar later gewoon hoogleraar. Na de Eerste Wereldoorlog was Houzé directeur van de École d'Anthropologie, een instelling die hij samen met Héger had opgericht in Brussel naar Frans model.
- 3 E. Houzé en V. Jacques, 'Les Australiens du Musée du Nord', *Bulletin de la Société d'Anthropologie de Bruxelles*, 3, 1884-1885, pp. 53-154. Victor Jacques studeerde geneeskunde aan de ULB en doceerde er van 1881 tot 1923. Hij was in de periode 1891-1901 directeur van het weeshuis van de stad Brussel en nadien werkte hij in het Sint-Pietershospitaal van de hoofdstad.
- 4 E. Houzé, 'Les Hottentots au Musée du Nord', *Bulletin de la Société d'Anthropologie de Bruxelles*, 7, 1888-1889, p. 286; E. Houzé, 'Les Samoans de Leone (île Tutuila)', *Bulletin de la Société d'Anthropologie de Bruxelles*, 8, 1889-1890, pp. 241-255; V. Jacques, 'Sur les Lapons du Musée du Nord', *Bulletin de la Société d'Anthropologie de Bruxelles*, 10, 1890-1891, pp. 53-54.
- 5 Aanhangers van het polygenisme stelden dat de vele rassen niet waren terug te voeren tot een gemeenschappelijke voorouder, een idee die juist door de monogenisten werd verdedigd. De polygenistische theorie werd voor het eerst geformuleerd in het begin van de zestiende eeuw door Paracelsus (eigenlijk Theophrastus Bombastus von Hohenheim, 1493-1541) na de 'ontdekking' van Amerika. Het zou de start betekenen van een eeuwenlange discussie tussen monogenisten en polygenisten die in sommige middens tot op vandaag voortduurt. Het polygenisme was vooral populair bij protestanten en liberale denkers. Voor de - vaak katholieke - tegenstanders was het polygenisme niets anders dan een smet op het blazoën van de Schepper.
- 6 E. Houzé en V. Jacques, 'Les Australiens du Musée du Nord', pp. 92-93.
- 7 Lamarck was de eerste die afstand nam van de onveranderlijkheid van de soorten, zoals die nog wel werd verdedigd door George Cuvier. Lamarcks *La philosophie zoologique* (1809) bevatte een evolutionistische stamboom van de natuur, waarbij latere soorten afstamden van eerdere. Hij legde bijvoorbeeld het verband tussen de fossiele resten van de mammoet en de huidige olifant. Volgens Lamarck was er in het verloop van de tijd sprake van een langzame aanpassing aan het milieu. Hij stelde dat er in de natuur een mechanisme werkzaam was dat leidde tot de ontwikkeling of het verval van organen door gebruik en onbruik. Lamarck was er bovendien van overtuigd dat de nieuw verworven kenmerken via de erfelijkheid op de volgende generaties konden worden overgedragen. Hij zag de mens als het meest recente product van de evolutie, zonder evenwel de oorsprong van de menselijke soort tot de dieren terug te voeren, wat Darwin in 1871 wel zou doen.
- 8 E. Janssens en A. Cateaux, 'Storms, Emile', *Les Belges au Congo. Notices biographiques*, 1, 1908, pp. 534-540; M. Coosemans, 'Storms', *Belgische Koloniale Biografie*, 1, 1948, pp. 899-903. Het privéarchief van Storms wordt bewaard in de Afdeling Geschiedenis van de koloniale tijd van het KMMA: RG 653. De belangrijkste bron is ongetwijfeld zijn onuitgegeven dagboek: E. Storms, *Journal de la Station de Mpala fondée le 4 mai 1883 par le Lieutenant Storms adjoint d'Etat major Commandant de la 4e expédition africaine*.
- 9 KMMA, Archief Afdeling Geschiedenis van de koloniale tijd, Archief Storms, Doos 2, Farde 5, Brief van Strauch aan Storms, 20 juli 1883.
- 10 E. Storms, *Journal de la Station de Mpala*, p. 31.
- 11 Idem, p. 82. Aan het feit dat het hoofd van Lusinga naar Europa werd gevoerd, wordt nog steeds herinnerd in de orale overlevering. A.F. Roberts, 'Notices', in G. Verswijver e.a. (red.), *Schatten uit het Afrika Museum Teruuren*, Tervuren: KMMA, 1995, pp. 371-372. Zie ook A.F. Roberts, 'Social and Historical Contexts of Tabwa Art', in A. F. Roberts en E. M. Maurer (red.), *Tabwa: The Rising of a New Moon: A Century of Tabwa Art*, Ann Arbor (Mich.): University of Michigan Museum of Art, 1986, pp. 1-48; A.F. Roberts, "Like a Roaring Lion": Tabwa Terrorism in the Late Nineteenth Century', in D. Crummey (red.), *Banditry, Rebellion and Social Protest in Africa*, Londen: Heinemann, 1986, pp. 65-86.
- 12 E. Storms, *Journal de la Station de Mpala*, p. 72.
- 13 E. Houzé en E. Storms, 'Les tribus occidentales du lac Tanganika', *Bulletin de la Société d'Anthropologie de Bruxelles*, 5, 1886, pp. 43-64. Voor meer informatie over Storms zie M. Couttenier, *Congo tentoongesteld: Een geschiedenis van de Belgische antropologie en het museum van Teruuren (1882-1925)*, Leuven: KMMA/Acco, 2005.
- 14 E. Houzé en E. Storms, 'Les tribus occidentales du lac Tanganika', p. 63.
- 15 B. Kirshenblatt-Gimblett, *Destination Culture: Tourism, Museums and Heritage*, Berkeley: University of California Press, 1998, p. 20.

- 16 V. Jacques, 'Les Congolais de l'Exposition Universelle Bruxelles - Tervuren', *Bulletin de la Société d'Anthropologie de Bruxelles*, 16, 1897-1898, p. 183.
- 17 Ibid.
- 18 Anoniem, 'Le Musée de Tervuren', *Le Mouvement Géographique*, 15/37, 1898, pp. 454-455.
- 19 In 1907 telde de collectie slechts 22 specimens. KMMA, Archief Afdeling Prehistorie en Archeologie, Répertoire Général Anthropologie Anatomique.
- 20 V. Jacques, 'Goniomètre facial médian de Broca modifié', *Bulletin de la Société d'Anthropologie de Bruxelles*, 17, 1898-1899, pp. 227-228; Anoniem, 'Le 6 janvier', *La Belgique Coloniale*, 4, 1898, 608b; T. Masui en E. Coart, *Les collections ethnographiques du musée du Congo. Annales du Musée du Congo belge Tervuren. D: Anthropologie et ethnographie. Série 2: Ethnographie*, Brussel: Spineux, 1899, p. 5.
- 21 V. Jacques, 'Instruments du pierre du Congo. Collection Haas', *Bulletin et mémoires de la Société d'Anthropologie de Bruxelles*, 19, 1900-1901, pp. 1-32; V. Jacques, 'Pointes de flèches et haches de pierre du Congo', *Bulletin et mémoires de la Société d'Anthropologie de Bruxelles*, 19, 1900-1901, CXIV; V. Jacques, 'Contribution à l'étude de l'âge de pierre au Congo en 'Discussion'', *Bulletin et mémoires de la Société d'Anthropologie de Bruxelles*, 23, 1904, CLXXXVII-CXLIX; V. Jacques, 'Pierres taillées du Congo' en 'Discussion', *Bulletin et mémoires de la Société d'Anthropologie de Bruxelles*, 23, 1904, CCXXI-CCXXIV; V. Jacques, 'Présentation des pièces. Haches en hématite du Congo', *Bulletin de la Société d'Anthropologie de Bruxelles*, 22, 1902-1903, XCI.
- 22 KMMA, Centraal Archief 1910-1930, R Généralités R1 - R7 (1911-1913), R7 Administration Générale 1913, R/329, Brief van de Haulleville aan Warnots, 'chef du service de la Documentation, Institut Solvay', 3 december 1913. KMMA, Centraal Archief 1910-1930, M Annales 1914, M/37, Brief van de Haulleville aan de Minister van Koloniën, 7 juli 1914. M/47, Brief van de Haulleville aan de Minister van Koloniën, 1 augustus 1914.
- 23 KMMA, Centraal Archief 1910-1930, N Missions, N6 Mission Maes, Brief van de Gouverneur-generaal aan de Minister van Koloniën, 4 maart 1914.
- 24 KMMA, Archief Afdeling Prehistorie en Archeologie, Répertoire Général Anthropologie Anatomique, RG 24-40.
- 25 KMMA, Archief Afdeling Prehistorie en Archeologie, Répertoire Général Anthropologie Anatomique, RG 55-148. In verband met de expeditie van Lang en Chapin zie E. Schildkrout en C.A. Keim, *African Reflections: Art from Northeastern Zaire*, Seattle/Londen: University of Washington Press; New York: American Museum of Natural History, 1990.
- 26 Matton studeerde in Kortrijk, Gent, Mechelen en Brussel, waar hij werkte onder Charles Van der Stappen. Hij ontwierp verschillende beelden en monumenten, waaronder het monument over de eerste reis van Stanley aan het station van Matadi met zes bronzen basreliëfs. Matton was ook de maker van enkele beelden in verguld brons voor de rotonde van het museum en een buste van de Minister van Koloniën Jules Renkin.
- 27 A. Matton, 'Nieuws uit Kongo', *De Vlaamsche Gazet*, 27 oktober 1911.
- 28 Ibid.
- 29 Ibid.
- 30 Ibid.
- 31 KMMA, Afdeling Geschiedenis van de koloniale tijd, Archieven Whymys (pseudoniem voor Guillaume) Hélène, 57.80/58.21, *Chronique de Léopoldville, 1881-1956*, III 1900-1918.
- 32 KMMA, Centraal Archief 1910-1930, J Dons, J/57, Brief van Matton aan de Minister van Koloniën, 16 november 1913.
- 33 De mallen werden verstuurd in februari 1912 en kwamen vijf maanden later aan in Tervuren. KMMA, Centraal Archief 1910-1930, RIII Commission de Surveillance, Commission de Surveillance, Verslag van de vergadering op 28 oktober 1912. Zie ook KMMA, Centraal Archief 1910-1930, N5 Mission Matton, Brief van de Haulleville aan Minister, 8 juli 1912.
- 34 KMMA, Centraal Archief 1910-1930, A Section Ethnographique 1910 à 1929, Ethnographie 1912-1914, A/1, Brief van de Haulleville aan Matton, 15 januari 1913.
- 35 Deze beelden worden bewaard in het KMMA, Afdeling Geschiedenis van de koloniale tijd, RG 65.14.666 tot en met 671.
- 36 Museumarchief KBIN, Afdeling Prehistorie en Anthropologie, *Rapports Annuels 1938-1966*.

37 KMMA, Centraal Archief, RIII Commission de Surveillance, Verslag van vergadering van 15 oktober 1935.

38 Die desinteresse voor de fysieke antropologie was trouwens geen louter Belgisch fenomeen. Zo verhuisde de fysiek antropologische collectie van het Tropenmuseum van Amsterdam in 1973 naar het Museum Vrolik van de Universiteit van Amsterdam. D. van Duuren, M. ten Kate, M. Pereira, S. Vink en S. Legêne, 'Physical Remains at the Tropenmuseum', *Bulletin Tropenmuseum*, 375, Amsterdam: Koninklijk Instituut voor de Tropen, 2007, p. 5.

Directeur Frans M. Olbrechts toont de beelden en afdrucken van Matton aan Congolese bezoekers in de zaal voor prehistorie en antropologie van het Museum voor Belgisch Congo in 1953. De beelden zijn verwijderd van hun oorspronkelijke sokkels en werden op langwerpige kasten geplaatst. Op de kop van de kast staat te lezen: 'Bustes van inheemse types in 1911 in Congo op den levende gemouleerd door beeldhouwer Arsène MATTON'. (HP1997.14.1, collectie KMMA Tervuren; anonieme foto (Inforcongo), 1953, KMMA Tervuren ©)